

Akik „kimaradtak” a Panteonból I.

A *Házsongárdi Panteon* című, az 1980-as *Korunk Évkönyv*ben átdolgozva és kibővítve közölt tanulmánynak nem maradt el a visszhangja. A Házsongárd iránt érdeklődő sok-sok kolozsvári vagy innen elszármazott olvasó írásban vagy szóban javaslatot tett a dolgozat bővítésére, figyelmeztetett olyan személyiségekre nevére, gyakran pontos sírhelyére is, akik megérdemelnék, hogy szerepeljenek a panteon nyilvántartásában. Hasonlóképpen felhívták figyelmünket egy-egy elírásra, hibás évszámra is.

Az észrevételek nagy része helytálló, s e sorok írója mindössze azt hozza fel mentségül, hogy az 1972-ben megjelent tanulmány kibővítésére csupán néhány hét állott rendelkezésére, ennyi idő alatt pedig lehetetlen volt rendszeresen bejárni a temetőt, minden sírfeliratot és évszámot összevetni a kilenc évvel korábbi jegyzetekkel. Főleg arra törekedtünk, hogy az 1972 óta elhunyt és a Házsongárdi temetőben nyugvó jeles személyiségek névsorát összeállítsuk, és a sírokat felkutassuk. A régebbi nevezetes sírok eltűnése a térkép készítésekor derült ki — mikor az alapszöveg már a nyomdában volt. Miklósi Sikés Csabával ugyanis minden egyes sírt fel kellett keresnünk, hogy helyét pontosan bejelöljük. A temető vezetősége és fellettes szervei megtagadták, hogy lemásolásra rendelkezésünkre bocsássák a parcellák valamennyi sírhelyét feltüntető térképet. Ezért észlelhető néhány pontatlanság, léptékeltolódás is a térképen.

Többek biztatására javaslatot tettünk a Kriterion Könyvkiadónak egy, a Házsongárdi temetőt bemutató kötet megjelentetésére. A kötet összeállítását alapos terepmunkával készítjük majd elő, parcellák szerint minden sír feliratát elolvassuk, s a bármilyen szempontból érdekesnek tűnő sír feliratát lemásoljuk, számát, helyrajzi adatait nyilvántartásba vesszük. Ezt követi a könyvtári munka, a sírban nyugvó személyiségek életrajzi adatainak összegyűjtése, a jelentősebb emlékművek művészettörténeti jellemzése. Így, remélhetően egységes kritériumok alapján állapíthatjuk meg, hogy mit miért említünk. A kötetet száznál több fényképfelvétel, parcellánkénti térkép és a sírfeliratok gyűjteménye fogja kiegészíteni. Erre szükség van, mert a pusztuló kövek felirata dokumentum. Sokszor az évszámokon kívül művelődéstörténeti szempontból is érdekes sorokat tartalmaz. Különböző nemegyszer a lexikonok, névmutatók ismeretlen vagy kérdőjeles adatként tüntetik fel a sírről leolvasható pontos dátumot. Mivel a kötet megjelenésére csak évek múlva kerül sor, a fontosabb javaslatokat, saját újabb „felfedezéseinket” parcellánként alább ismertetjük.

A „kertek” nevű részen a ferencrendi szerzetesek sírja mögött *Posoni Szentmártoni Kálmán* (1879—1968) unitárius gimnáziumigazgató, történész, a román—magyar kapcsolatok kutatójának modern betonsírja látható. Ő volt évtizedeken át a székelykeresztúri művelődési élet vezéregyénisége. A közelben másik tanárember pihen díszes márványsírban: *Bilinszky Lajos* (1868—1940). Ő szervezte és harmincnégy éven át igazgatta a szebeni katolikus tanítóképzőt. A két világháború között magyar és román nyelvtan-, illetve irodalomkönyveiből tanítottak számos iskolában. A nyugati kerítés mellett, a Jósika-kripta alatt megkopott terméskő oszlopon *Esterházy Kálmánnak* (1830—1916), Bem egykori segédtsztyének a neve olvasható: a szebeni csatában ágyúgolyó roncsolta szét jobb karját. Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke volt, természettudományi cikkeket írt, felesége, *Bethlen Paulina* (1833—1925) pedig költészettani alapismereteket tartalmazó könyvet állított össze (1878) nők részére. A Jósika-kertben, a bejárattal szemben, Dima sírja mögött feltűnik *Emil Cornea* (1898—1969) festőművész, főiskolai tanár izléses síremléke. A Jósika-kripta előtt két egyszerű fejfával jelölt szomszédos sírban nyugszik *Guncser Nándor* (1886—1963) karikaturista grafikus és *Darkó László* (1924—1970) festőművész, a Szent Mihály-templom freskóinak restaurátora. Szádeczky-Kardoss Gyula sírjával (térkép 122. sz.) szemben bevezető ösvény baloldalán, közel

a főúthoz, kis töredezett táblán *Schilling Lajos* (1854—1921) egyetemi tanárnak a neve olvasható. 1883-tól az egyetemes történelmet tanította, 1902—1903-ban ő volt a rektor. A következő ösvény végénél, a Béli-kripta előtt a neves román nyelv-történész és lexikológus, *George Giuglea* (1884—1967) fehér márványkeresztje hívja fel magára figyelmünket. A Béli-kriptától délre *Diviaczky Rezső* (1876—1971) festőművész, rajzoktatásunk egyik úttörőjének alacsony köve található. Az (a) főúttól nem messze, az 54. sz. sír táján betonlaptól eltakarva még áll *Schilling János* (1791—1859) mérnök és feleségei alig olvasható feliratú terméskő oszlopa. Schilling nagy szerepet játszott Kolozsvár modern városképének kialakításában. A középkapu és a környező várfal lebontása utáni útrendezés, a Felek felé vezető országút tervének készítője. Ő tervezte a zilahi Református Kollégium 1819-ben átadott régi épületét, s irányította éveken át a kolozsvári „kétágú” református templom építési munkálatait.¹ A főútra néz, közel Szabó Dénes (térkép 57. sz.) nyughelyéhez *Hobán Jenő* (1912—1965) modern betonsírja. Lírai költő, újságíró, a Magyar Színház dramaturgjára volt. A közeljövőben jelenik meg gyűjteményes kötet. A Purjesz Zsigmond sírjánál betérő ösvény jobb oldalán, a második sorban díszesen faragott, haranglábra emlékeztető megdőlő terméskő síremléken *Bubeliny Samu* (1894—1930) jónévű műépítész felirata olvasható. Több balázsfalvi és kolozsvári jellegzetes román nemzeti stílusú épület tervezője, közülük említésre méltó a mai George Coşbuc Líceum Petőfi utcai főépülete. Az iktári Bethlen család kriptájának fala mellett, még felirat nélkül, de beton fedkövel jelölve (térkép 64. sz. táján) *Erdélyi Gyula* (1909—1978) pedagógusnak, a képzőművészeti és zeneművészeti főiskolák tanárának sírja található.

Az I. B parcellában K. Papp Miklós sírja szomszédságban *Iuliu Moldovannak* (1882—1966), a biopolitika és az epidemiológia román úttörőjének az emlékműve látható. Hátrább, délebbre a Gámentzy család fekete márványoszlopára *Balogh Arthur* (1866—1951) egyetemi tanár, közíró, kisebbségi jogi szaktekinély, akadémiai levelező tag nevét vették fel. A (b) út felől Kedves István sírja mögött áll *Alexandru Ciura* (1878—1936) író és irodalomtörténész kis márványkeresztje. 1902-ben Budapesten részt vett a *Lucafărul* című, 1906-tól Szebenben szerkesztett folyóirat alapításában, a magyar irodalom román tolmácsolója és kritikusá volt. Az (a) úthoz közelebb, Asztalos István sírja mögött régi földbe süllyedt kőoszlopon még kibetűzhető e felirat: „Itt nyugszik *Vogel Károly*, a kolozsvári könyvnyomdászok nesztorja [...], 1848—49-iki honvédi altiszt. Született 1829-ben. Meghalt 1906. nov. 12. E követ emelték a kolozsvári nyomdászok [...].” A térkép 86. sz. sírjától keletre a harmadik kőoszlop alján kis beillesztett márványtábla *Kodrián Kornél* (1886—1953) táj- és portréfestő művész nevét örökíti meg. Fadrusz tanítványa volt. A (b) út mentén, szemben Valentiny Antal sírjával *Mestitz János* (1903—1964) jónévű csellista, a Lakatos-kvartett, majd a Magyar Opera muzikusának kis márványköve látható, mögötte modern betonsíron érdekes felirat: „*Karádi Nagy Ferenc* MÁV mozdonyfelügyelő 1843—1917, az első Nagyvárad—Kolozsvár utasvonalat vezére 1876. szept. 8-án.” Ugyanebbe a sírba temették *Karádi Nagy Lajost* (1899—1963), a hazai sportújságírás egyik első művelőjét.

Az I. C parcella északkeleti sarkában a református kollégiumi tanárok sírjai között, Török Istvántól nem messze nyugszik szürke márványoszlop alatt *Szathmári Akos* (1855—1927), a fizika és a mennyiségtan tanára, természettudományi író. Északabbra, középtájon a *Hirschfeld* család szépen faragott kőobeliszkjéi láthatók. A legnagyobb, első oszlopon a Németországból idetelepedő, dinasztiaalapító *Hirschfeld Frigyes* (meghalt 70 éves korában, 1848. március 4-én) kőfaragómester emléke örökített meg. Többek között a Kendeffy-ház, a Redut épülete és a nagyhid kőfaragó munkálatait végezte. Fia, *József* (1818—1901), a kocsigyártó céh atyamestere sírfeliratát szinte kiolvashatatlaná teszi egy eléje húzott betonsír. A Frigyes sírjától északra fekvő, már ledöntött oszlop alatt nyugodott *József* legkisebbik fia, *Lajos* (1856—1902), a kolozsvári ipartestület titkára, a marosújvári szódagyár, a kolozsvári Lechner-villa, a Polgári Fiúiskola és a Fa- és Fémipari Középkiskola (ma a Műegyetem Szamos felőli épületei), valamint az állomás építész-kivitelezője. Ez utóbbi befejező munkálatai közben érte a halál.² Az (a) út mentén, szemben a Berde-kriptával, a Buteanu-sírtól keletre *Ion Breazu* (1901—1958) irodalomtörténész professzor, a francia—román művelődési kapcsolatok kutatója nyugszik fehér márványkövel jelölt sírban. Keresztben végződő, sűrűn televéssett közeli terméskő oszlop felirata, valamint több kolozsvári polgári ház teszi *Váradi Ferenc* (1782—1861) építész nevét emlékeztetéssé.³ Stephanus Laday sírja mögött, fehér márványoszlop jelöli a romániai és a magyarországi flóra rangos kutatójának, *Iuliu Prodan* (1875—1959) akadémikus egyetemi tanárnak a sírját. A térképen 108. számmal jelölt eklektikus kripták vonalán *Kolosi Nagy Mihály* (1827—1873) „városi polgár és kőműves mester”-nek, s feltehetően fiának, *Kolosi Nagy Ferenc* (1853—1908) „városi polgár

és építőmester"-nek magas, hegyes kőoszlopa vonja magára a figyelmet.⁴ A kripták előtt *Szopos Klára* (1917—1959) festőművésznőnek, a Magyar Színház jelmeztervezőjének egyszerű terméskövet, a kripták fölött, *Groisz Gusztáv* sirja mellett a kolozsvári „Orvossebészeti Tanintézet” tanárának, *Szabó József* (1805—1872) kórházigazgatójának pedig szürke márványzapot állítottak. A Dresler-sírtól keletre a harmadik sorban *Romul Boilă* (1881—1946) alkotmányjog-professzornak kőbe ágyazott fakesztje látható. Az Isac-sírral szemben *Leon Daniello* (1898—1970) tudógyógyász orvosprofesszornak, az akadémia levelező tagjának építettek díszes emlékművet. A Korbuly-kriptával átellenben *Sólyom János* fekete terméskő oszlopa alá temették *Valkai Pál* (1904?—1977) műépítést, felirata még nincsen. *Negrut Fekete* Ioannal együtt tervezte és építette a monostori görögkeleti templomot és a Herbák-vásár-csarnokot. A Jósika-kert kapujának szintjén vasráccsal elkerített telek két neves tanáregyéniség feliratával vonja magára figyelmünket. A központi oszlopon *ürögi Nagy Ferenc* (1804—1876) neve olvasható. A nagyenyedre meghívott *Herei Károly* utóadaként foglalta el a kolozsvári Református Kollégium bölcsészeti tanszékét 1876-ban. Kant és Herbart szellemében oktat. Szenvedélyes gyümölcs- és szőlőtermesztő, az Erdélyi Gazdasági Egylet alapítója (1844), majd titkára. *Török István* írja⁵, hogy kívánsága szerint Tordán, szőlőskertjében temették el. Nem tudhatni, exhumálták-e ide, vagy csak a nevét vésték be. Mellette, egy kis tábla a Németországban vegyészeti diplomát szerző *Hangay Oktáv* (1850—1916) nevét őrzi. Kolozsváron is elvégezte az egyetemet, s mint kereskedelmi akadémiai tanár dolgozott. Természettudományi cikkeit, humoros írásait számos lap közölte. A (b) út mentén, a piaristák szomszédságában befalazott kriptaajtóra *Mihai Șerban* (1887—1947) mezőgazdasági akadémiai rektor, közigazdasági szakíró feliratát illesztették. Feljebb, a 124-es számmal bejelölt *Bardócz*-emlékműn innen modern betonsírban *Vass Albert* (1863—1912) gyulafehérvári tanár, egyházi író nyugszik. A túldalolon, a *Kendeffy*-emlékmű alatt *Tordai Mihály* (1892—1974) tervezőépítésznek, többek között a *Minerva* nyomda Szappan utcai épülete, az egykori Park szálló, a botanikus kerti viztorony és számos kolozsvári lakóház tervező-kivitelezőjének sirja látható, az emlékmű rácsa mellett pedig *Lepage Lajos* (1859—1919) kis köve. Az elzászi származású *Lepage* 1870-ben Kolozsvárt könyvkereskedést és kiadóvállalatot létesített, mely 1948-ig működött. A klasszikus irodalom és az erdélyi népköltészet alkotásainak megjelentetése mellett külföldi kapcsolatai révén az idegen nyelvű könyvek erdélyi terjesztésében is szerepet játszott.

A II. A parcella, mely a kápolnát is magába foglalja, díszsírhelyeivel az emlitésre méltó nevek sorát kínálja. Az évkönyvbeli dolgozatból kimaradtak felsorolását a kápolna táján kezdjük. A szabadtéri ravatalozó szélénél betonsír kis mell-szoborral *Ioan Fărăianu* (1897—1976) népszerű jellemszínész, komikus emlékét idézi. Fekete márványoszlopon *Kuncz Ignác* (1841—1903) jogászprofesszor, akadémiai levelező tag neve olvasható. Ő értékes művekkel gyarapította a magyar állammelméleti irodalmat. Két sírral a kápolna mögött *Constantin Velluda* (1893—1978) anatómus orvosprofesszor, az antropológia első román művelője, őt sírral délebbre pedig *Dániel György* (1852—1895), a brassói Felső Kereskedelmi Akadémia tanára, szakíró és fordító nyugszik. A kápolna bal oldalán *Karl Gabriel* (1877—1937) kövén román, magyar és német felirat hirdeti, hogy ő — a *Minerva* nyomda egykori gépmestere — volt a romániai nyomdászok szövetségének egyik alapítója (1919-ben) és első elnöke. Vele egy sírban nyugszik leánya, *Fülöp Pálné Gabriel Erna* (1907—1965) „a munkásosztály hű harcosa”. A kápolna közelében található még *Victor Marian* (1896—1971) elméleti fizikus nyughelye. Többek között *Bisterfeld*, *Alstedius*, *Hell Miksa*, *Gh. Lazár* és *Pápai Páriz Ferenc* matematikai-fizikai munkásságának újraértékelője volt. A (b) úthoz közel, az *Incedy*-kripta mellett van *Somlyai Milicz László* (1919—1975) író szépen faragott modern sírja. A déli (f) keresztút felől *Gheorghe Popoviciu* (1895—1946) gyermekgyógyász professzor sírjánál betérve pillantható meg a balázsfalvi, majd kolozsvári tanár és iskolaigazgató, *Coriolan Suciu* (1895—1967) történész márványkőbe vésett neve. Az 1784-es parasztfelkeléssel és az 1848-as forradalommal foglalkozó tanulmányai mellett kétkötetes erdélyi történeti helynévtára teszi maradandóvá munkásságát. Ugyanitt vaskerítéses márványoszlop *Bíró Lajos* (1908—1974) büntetőjogász egyetemi tanárnak állít emléket. A keresztút mentén találjuk *Radnóti Dezső* (1865—1903) márványoszlopát; sírjába temették utóbb *Venczel Józsefet*. *Radnóti* az *Erdély* szerkesztője volt, az 1891-ben alapított Erdélyi Kárpát Egyesület főtítkáraként ennek néprajzi múzeumát az ő irányításával rendezték be; továbbá *Bányai Vitális* 1848/49-es honvédtűzér főhadnagy szürke obeliskjét, amelyre felvésték *Kovács Ferenc* (1867—1930) magyar-német szakos református kollégiumi tanár, regény- és novelláiró nevét. A parcella közepén fehér márványkő alatt *Zsizsmann Rezső* (1885—1941), „Erdélyi orgonistája” nyugszik, 1914-től 1928-ig a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári Magyar Zene-

konzervatórium tanára, igazgatója. Egykori orgonája ma a G. Dima Zeneművészeti Főiskola Bach-termében látható. A (c) úthoz közelebb áll *Rezik Károly* (1887—1968) orgona- és csellóművész, zenekonzervatóriumi igazgatótanár, karnagy, valamint *Treiber János* (1913—1975) geológus, vulkanológus sírja. Előttük *Adorján Jenő* (1886—1956) kereskedelmi iskolai tanár, irodalomtörténész fedőköve látható; Garay János költészetéről írt tanulmányt. Egy sorral keletebbre — az úttól az ötödik sorban — *Pásztai Géza* (1892—1971) politikus, kiváló jogászprofesszor fehér márványoszlopa áll. A (c) úttól a harmadik sorban *Szigetvári Józsefnek* (1885—1933), a Magyar Színház egykori sűgójának látható a Vágó Gábor szobrászművész készítette szép bronzplakettje. A parcella északkeleti szögletében a városi díszsírhelyek egyikében nyugvó *Tusa Gábor* (1890—1942) hírneves kolozsvári ügyvéd is megemlítjük. Mint a Református Kollégium gondnoka, a Magyar Párt, a Magyar Népszövetség és az Erdélyi Múzeum Egyesület jogtanácsosa, vezetőségi tagja az erdélyi magyarság közéletének egyik irányítója volt.

A II. B parcella északnyugati sarkában a 2. sorban található *Szanati József* (1914—1975) operaénekes sírja. Az Állami Magyar Opera első évtizedeinek legjobb basszistája volt, a *Don Carlos* Fülöp királyának és a *Háry János* Marci kocsisának alakítója. Az (f) út mentén keletre haladva *Nicolae Ursu* (1905—1969) temesvári főiskolai tanár kétszemélyes betonsírja érdemel figyelmet. A Bánság zenei életének egyik irányítója volt mint zenepedagógus, zeneszerző és folklórgyűjtő. 1980 szeptemberében kiállítás rendeztek emlékére a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban. Ez irányban *Moldován Gergely* sírján innen *Gombos Ferenc* (1854—1913) fekete márványköve tűnik fel. *Gombos Kolozsvár* sajtótörténetének kiemelkedő egyénisége. Nyomdászipari működésének 40. évfordulóján emlékkönyvet adtak ki, melyhez Kovács Dezső írt prólogust. A Lyceum nyomdában tanonként kezdte, s tanulékonysága folytán vált e nyomda vezetőjévé, majd 1895-től tulajdonosává. Legfontosabb tette az *Újság* című politikai napilap megindítása volt 1899. december elsején (1927-ig jelent meg); 1908-tól maga szerkesztette. A parcella északnyugati csücskében a Szele-kripta előtt *Dariu Pop* (1887—1965) regényíró, lapszerkesztő, zeneszerző arcképes, versidézetes betonsírja található. Haller Károly egykori sírjától (térkép 164. sz.) nyugatra a Benczédi család kővébe illesztett kis táblán *Ujeicu Constantin* (1890—1963) operaénekes nevét leljük. A Román Opera legtöbb basszus szerepét énekelte, emlékezetes Mefisztó-, Borisz Godunov- és Ion nebunul (S. Drăgoi: *Năpasta*)-alakítása. Szentkirályi Zsigmond kőoszlopa előtt vasráccsal bekerített sírban nyugszik *Szentkirályi Akos* (1851—1933), az 1869-ben megnyílt Kolozsmonostori Gazdasági Tanintézet egyik első hallgatója, aki külföldi tanulmányok után ide tér vissza tanárnak. Igazgatósága idején bővítették ki az intézetet, s emelték akadémiai rangra 1907-ben. Mint mezőgazdasági szakíró is jelentős, a cigája juh erdélyi meghonosítója. Seprődi János sírja mellett márványoszlop és kőtábla állít emléket a Vályi családnak. *Vályi Gábor* (1844—1926) az egyetem alapításától 1905-ig a statisztikai tanszék professzora volt, *Vályi Gyula* (1855—1913) az elméleti fizika, majd az elemi matematika tanára 1884-től, ő ismertette meg a világgal *Bolyai Appen-dixét*. Sírjuk megmentése érdekében nemrég cikk jelent meg a *Hétben*. E parcellában látható még, szemben Nyárádi Erazmus Gyula kővével az Alsócernátoni Cseh család fizlesen faragott sírja. Az itt nyugvó *Cseh Gusztáv* (1900—1972) neves grafikus volt, főiskolai tanár.

Gaal György

JEGYZETEK

1. B. Nagy Margit *Stílusok, művek, mesterek*. (Buk., 1977) című kötetében közli az 1700—1850 között Kolozsvárt működő művészekre és építőmesterekre vonatkozó fontosabb adatokat. Sokuk sírja még áll a temetőben. Schillingről a 242. lapon olvashatunk.
2. B. Nagy Margit idézett művének 211—212. lapjain közli a Hirschfeld Frigyesre, Heinrichra és Józsefre vonatkozó adatokat. A család legidősebb élő tagja, az 1887-ben született H. Sándor (József unokája) egykori fűszerkereskedő szerint nagyapja nem volt kőfaragó, mint B. Nagy Margit állítja, sőt még most is őrzi a kocsigyártók céhládáját. Heinrichről semmit sem tud.
3. B. Nagy Margit: *I. m.* 254.
4. B. Nagy Margit idézett művében nevük nem fordul elő, feltehetően már Nagy Mihály munkássága is az 1850 utáni időre esik.
5. Török István: *A kolozsvári ev. ref. Kollégium története* II. Kvár, 1905. 309.

A 375 éves tordaszentlászlói iskola I.

A Tordaszentlászlóra vonatkozó első hiteles adatok az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben maradtak ránk. Itt kétszer is említenek egy Miklós nevű papot, aki először 35, utóbb 113 új... és 24 liliomos dénárt fizetett. Megtudjuk azt is, hogy az akkor a kolozsi főesperességhez tartozó településnek — villa de Sancto Ladislao — már önálló temploma és plébániája van. Ezek alapján jogosan feltételezhetjük, hogy már a XIV. században lehetett a falunak iskolája. E feltételezés jogosságát támasztja alá a falu helynévanyagának a vizsgálata is. A Temető-dombon épült hajdani román kori és csúcsíves templom vagy kolostor alatt folyik el a Bence-pataka, vele párhuzamosan halad a Nagyerdő alatt a Bence utca (a falu ősi településhelye), majd folytatásaként a Bence nevű dűlő és erdő. Feltételezhető, hogy I. László király boldoggá avatása (1192) előtt a falu neve Szent Benedek lehetett, s ez az Erdélyben első templomépítő és iskolaalapító Benedek-rend emelt itt először templomot (vagy kolostort), és alapított iskolát.

1541 után, amikor Erdély önálló fejedelemséggé lett, intézkedéseket hoztak a megmaradt iskolák működésének biztosítására. Így a céhek szabályzatukban mondták ki, mit adnak alamizsnaként a diákoknak, az erdélyi püspök pedig, hogy a tanítással foglalkozókat érdekelte tegye, rendelkezéseiben a plébánosok és az iskolamesterek fizetését egymás mellett sorolja fel.

A reformáció elterjedése oktatástörténeti szempontból is nagy változásokat hozott. Megszüntette azokat a különbségeket, amelyek az előző századokban alakultak ki, s az egyházi iskolákban érvényesítette Luthernek azt az elvét, hogy a Bibliát mindenki a maga nyelvén olvashassa. Évégett az olvasás és írás megtanítására, az ismeretek anyanyelven való elsajátítására különös gondot fordított. Tordaszentlászló földrajzi helyzete (hadiút) és a közeli Kolozsvárhoz fűződő kapcsolatai révén már a mozgalom kezdetén megismerkedett a reformációval, s az 1600-as évek elejére egységes református gyülekezetté vált.

„Az egyházközség az iskolát mindig drága kincsnek, veteménys kertjének tartotta, mivel jól tudta, hogy virágzását, erősödését csak azáltal segítheti elő, ha tagjai értelmes, művelt emberek” — írja Thamó Gyula *Sacerdos de Sancto Ladislao* című, kéziratban fennmaradt régi munkájában. Az iskola létéről szóló első írásos bizonyíték 1606-ból származik. 1935-ben, a magyarfenesi római katolikus templom renoválásakor bukkantak rá, amikor az oltár mögötti fal mézsrétege alól a *Kálvária*, az *Imago Pietatis* és a *Veronika kendője* nevű faliképek és a következő latin nyelvű bekarcolt szöveg került napvilágra: „Hic fuit Gasparus Túrei, rektor scolae O-fenesiensis et Sentlasiensis — anni 1606 die 20ma decembris”, azaz: Itt volt Túrei Gáspár, az ófenesi és szentlászlói iskola rektora 1606. december 20-án. A templom 1749-ig volt a magyarfenesi (régén: Ófenes) reformátusok birtokában. A katolikusok általi visszavételét Bethlen Kata saját kezével írott ön-életrajzában így örökölte meg: „1749-ben [...] Erdélyben is afféle erőszakos dolgok menének végbe, mint Györgyfalván Haller Gáborné asszonyom elvette Sz. György napján erőszakosan egy részt a református templomnak, hasonlóképpen B. Haller György uram a fenesi templomot; el akarván venni a Sz. Lászlóit is, a parasztság nem engedte, jollehet maga jobbágyai voltak, kiket osztán tömlőcre is hányatott.”

Tordaszentlászlónak mint anyaegyháznak és a hozzá tartozó Magyarfenesnek közös iskolája volt, s minden bizonnyal ide jártak a környező falvak tehetősebb családjainak gyermekei is. Az iskola 1606-tól való folyamatos működését a későbbi dokumentumok igazolják: összeírások és díjlevelek (1754, 1783, 1848), számadáskönyvek (1813—1949), az eklézsia és a vizitációk jegyzőkönyvei (1780—1816). A Mária Terézia utasítására készült *Inventarium 1754* szerint az iskola rektora Parajdi Mihály, díjlevele a következőket tartalmazza:

„A Szász-Szent-Lászlói Ev. Reform. Szentegyház Oskola Rektorának Conventiója

1. Minden pár ember ad fél véka tiszta megrostált tavasz búzát: van gazda 126.
2. Minden ház ad fél szekér fát: van ház 84.
3. Minden pár ember ad 24 krajcárt. A félbéresek 14 krajcárt és 4 kupa búzát.
4. Az özvegyasszonyok 6 krajcárt, de ha valamelyiknek Confirmáló fia vagy, egész bért adni tartozik.
5. A tanításért: a) Az Abécistáért: 4 garast
b) A soltárt tanulóért: 30 krajcárt
c) A vallást tanulóért: 1 Rhénes forintot és fél szekér fát adnak.

6. A temetésért 4 garast, ezüstben.

7. Szántóföldjei, melyeket a Rector mível a maga hasznára, ezek [...]“ s következnek a felsorolásuk határreszenként, összesen 24 és fél vékányi gabona vétésére való szántó és három szekér szénát termő kaszáló.

Az 1813-ban és 1815-ben vizitáltatott Szentlászlóról, Ófenesről, Magyarlétáról és Járáról az egyházi vizitációs jegyzőkönyvekben a következők olvashatók:

1813. Szentlászló: „a kántor Pap András [...] Most actu 52 tanuló gyermek vagyon. Ezek a maguk tanulásának szép jeleit adták. Még ilyen szép oskolát sehol sem kaptunk.“

1813. Ófenes: „a kántor Varga Sámuel [...] nincs egyéb panasza, hanemhogynincsenek tanítványai.“

1813. Jára: „22-a febr. Pap nincsen, kántor sincsen. [...] Az oda járó létai pap szorgalmatosan véghez viszi kötelességét. — Mesteri fizetés: minden ágytól fizetnek 10 garast. Gyermek tanításáért az abécistákért 4 garast. A kis kátistákért 8 garast. Soltáristáért 1 rhénes forintot. Halotti éneklésért 4 garast a bérfizetőktől, a bért nemfizetőktől 8 garast.“

1815. Szentlászló: „Kántor Pap András. [...] A gyermekek tanítására nincsen semmi panasz. [...] 34 tanítványa van, több is lehetne — a mostani nehéz idő az oka.“

1815. Ófenes: „Kántor Varga Sámuel. [...] A kántornak nincs egyéb panasza, hanem hogy nincsenek tanítványai. A Curator intetik az Instructiók 15-dik pontja szerint. [...] Mesteri ház most sincsen — esztendő alatt a Curator el készíttesse büntetés alatt.“

1815. Magyarléta: „Kántor Bányai István. [...] A kántor panaszolja, hogy egy tanítványa sincsen. A szülék az oka. — A vizitátorok a Curator szoros kötelességévé teszik, hogy a Curatorialis Instructiók 15-dik pontja szerint az oskolába járható gyermekeket conscribáltassa, és bánjon vélek az irt pont szerént, a számadásokba belé vétesse és számoljon rolla.“

A szentlászlói iskola helyzetéről, az iskolamesterről, a tanulók iskolalátogatásáról, az oktatás anyagának és módjának mibenlétéről részletesebben a népiskolák 1848-as összeírása, valamint az 1869. évi vizitációs jegyzőkönyv tájékoztat. A népiskolák, tanítók és jövedelmeik összeírásából idézem a következőket:

„1. A helység s megye neve: Szent László a Kolozs Kalotai Evangélikus Református Egyház vidékén, Torda megyében.

2. Lakosainak összes száma: 839.

3. A lakosok száma vallás szerint: 775 evangélikus református, 38 római katolikus, 26 görög katolikus.

4. Iskola száma: 1, Minősége: Elemi.

5. Az iskolaház milyen karban van: Meglehető. Ki által építtetett? Az Ev. Ref. Eklésia által. Ellátatit: ugyancsak általa.

6. Téli hónapokban a fiú tanulók száma: 18, a leány tanulók száma 12. Nyári hónapokban fi és leány tanulók száma: —

7. Az iskolamester neve, életkora s a nyelv melyet tud: Balázs István 36 éves, magyar és latin.

8. Tanult-e képezdében? (preparandiában): Igen, a régi rendszer szerint.

9. Az iskolához tartozó földek: belső 1/2 hold, szántó 8 hold, évenként csak 4. Silány rét 6 1/2 hold, évenként kaszálható 4 és 1/4 hold.

10. Biztos jövedelme: 26 forint, terményekben gabona posonyi mérő 8, a néptől 36; fa 9 öl, mely 10 évi piaci ár középszámítása szerint pénzre változtatva pengőben 111 forint 18 kr, a néptől 57 forint 36 kr = 168 forint 54 kr. Mily kútforrásokból? Mint az előbbiekből: föld, rétből és a községtől. Bizonytalan jövedelem mennyi kész pénz pengőben? 13 forint temetésből, tanításból.

11. Iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma: 30.

12. Milyen nyelven folytatit a tanítás? Magyarul.

13. Segédtanítók száma: —, fizetése: —, Ki által viseltetik ezen évi fizetés? Az Eklésia által.

Helybeli észrevételek előadása a fentebbi egyes rovatokra: A kántori hivattalal egybe lévén kapcsolva a tanítói kötelesség, a fenntebbi rovatokba kimutatott összeg mind kántori fizetés és tanítónak abból nem számíthatni többet 10 pengő forintnál [...]“

Lényegesen többet tudunk meg az iskoláról az 1869-es vizitációs jegyzőkönyvből, melyből kivonatossan idézek:

„1. Fiú-leánytanító Kovács István. [...]“

3. Lélek száma: 1011 — férfi 522 — nő 489. A vizsgálatot megelőző polgári évben született fiú: 24, leány: 22 — összeesküdött 19 pár, meghalt 31. A szaporodás reményfeletti. [...]“

7. Konfirmáltatott fiú: 13, leány 14. Olvasni tudott 12, írni 2. Kik olvasni tudtak volt konf. kisebb kátékjok. Énekkönyvek hogy volna-e, inkább „nemmel“ lehet felelni.

8. Beoltatott fiú: 41 — leány 36. [...]

10. a) Mindkét nemű gyermekek együtt taníttatnak.

b) Iskola létszámának kimutatása:

Iskolakötelesek:	fiú	88
	leány	67
	összesen:	155
Ebből iskolába jár:	fiú	36
	leány	34
	összesen:	70
Iskolába nem jár:	Ruhátlanság miatt:	—
	Szolgál	6
	Felsőbb iskolában van	1
Nem köteles iskolába járók:	— Fiú hitsorsosaink közül	17
	— Leány	14
	— Fiú más hitűektől	1
	— Leány	2

c) Az iskola kielégítőleg van felszerelve az iskolai pénz alap kamatjából. A tanító magyarázat és elbeszélés útján tanítván, a gyermekek szükséges taneszközük a zsolttár és a palatábláig terjed, s ezek közül is az utóbbiak hiányoznak, mivel magoknak kell magokat ellátniok.

d) A tanítás régebbi módszer szerint vezetetik. A tantárgyak: Hit- és erkölcstan, Terményrajz-Földrajz, Természettan, Föbéli számvetés, Magyar nyelv, Írás, Éneklés. Csak télen taníttatnak. [...]

12. Csak egynegyed részben szolgáltatott be az egyházi hivatalnokok fizetése. Egy régi rossz szokás meg nem semmisítéséig a fizetés Sz. György nap felé kerül be egyszer mind másszor. E valóban hátrányos rossz szokás javítást vár a tekintetes vizsgáló széktől. [...]

20. Kegyhagyományi alapítvány néhai Csáni Márton által az egyház középületei javítására adományoztatott. Az összeg, melynek nagy részével iskola építetett jelenleg 103 forint 65 kr. Továbbá »Hariánum pium legatum« [...] iskolai alapítvány: 200 forint, összesen 303 frt 56 kr pontosan kezeltetnek. [...]

23. A néhány év óta fennálló magtár az iskola-tanítói fizetés nevelésére gyarapíttatik. Jelenben 170 nagy vékáig áll.“

Később, 1872-ben a fenti kegyehagyományi alapítványt Kovács Kapsi Ferenc 6, Gebefügy Mihály 60, ifjú Ambrus János 21 és ifjú Báza Lovász István 44 forinttal gyarapítja „Iskola alap“ néven.

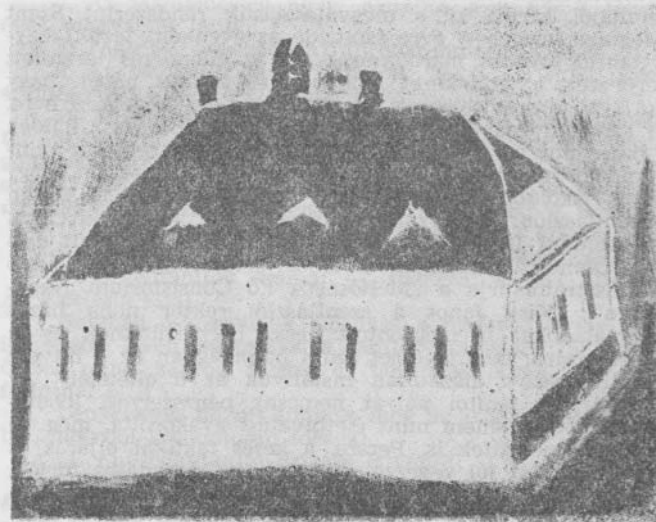
A szentlászlói iskola mestereinek többsége a kolozsvári skólából, illetve a nagyenyedi Bethlen Kollégiumból került ki, s megválasztásuk rendszerint Szent György napján zajlott le. Megbízatusuk 1—3 évre szólt, de az évenként tartott egyházi vizitációk döntöttek a tanító további maradásáról. Ez az ellenőrzés teremtett alkalmat arra, hogy megkérdézzék a gyülekezet elöljáróit és a falu népét, hogy elégedettek-e a tanító munkájával, magaviseletével, s megtartják-e a következő évre. Az iskolamesterek többsége szívesen maradt a faluban hosszabb időre is. Balogh János mestert például 1780-ban mint a szentlászlói és ófenesi iskola rektorát mindenben megdicsérték. Pap András rektor 1807-től 1823-ig szolgált az iskolát, hogy utána a kolozsvári református iskolába válasszák meg tanítónak. Kovács István 1851—1873 között tanított Szentlászlón. De olyan tanító is akadt elég, akit nem választottak újra. Kiss János például 1823—1828 közt volt iskolamester. Viselt dolgairól egy 1826. július 14-én Ófenesről keltezett levélből értesülünk; P. László Czirják udvari pap és adminisztrátor írja a „Méltóságos Fő Consistorium Nagyérdemű Tagjaihoz Kolozsvárra“: „Kiss János a szentlászlói rektor noha házas lévén, már több becsületes családokat is megrontott egész helységünknek és a körül lévő faluknak botránkoztatására, nem is lehet senki bátorságban az ő hitvese iránt amég ő ottan lészen. Mire nézve alázatosan instállyuk az ő eltételét.“ Az iskolamesterek többsége bizonyára a tanítói pályát nemcsak pénzszerzési lehetőségnek, megélhetési forrásnak tartotta, hanem mint élethivatást gyakorolta, még ha fizetésének behajtásával sokszor késlekedtek is. Persze, a késés taktikai eljárás is lehetett, hogy az iskolamester munkáját jól végezze, illetve hogy maradásra bírják. Hogy a falu mindig megbecsülte arra érdemes tanítóit, például szolgált az az 1781. január 3-án hozott határozat, amely büntetést ró ki azokra a szülőkre, akik a mestertnek járó fizetést nem szolgáltatják be idejében.

Az iskolalátogatásról, a tanulók létszámáról, a tanítás és a tanulók szellemi színvonaláról gyér adataink vannak. De ezekből is kitűnik, hogy a tanköteles tanulóknak nagyjából a fele maradt beiskolázatlan. Ezekért „rendelték a vének és előjárók 1794-ben“, hogy aki olvasni nem tud, „ifjú férfi nem házasodhatik, hajadon leány férjhez nem mehet, míg vizsgát nem tesz hitének fő ágazatairól“. Így a fiúgyermeket 14—16, a leánygyermeket 12—14 éves korukig, tehát két éven át kötelezték, hogy évente a hat „penitenciális“ hét minden napján iskolába járjanak, olvasni megtanuljanak, 1783-tól pedig a szokásos tantárgyakon kívül „a scolában az aritmeticanak 4 speciessére taníttassanak a fiúk, meg a leánygyermek is“.

Rége Szentlászlón is az iskolaház szalmafedeles, 4 lantornás ablakú szerény épület volt, amely egy telken állott a mesteri lakással. A mesteri telek valószínű a mai Pap utcában volt akkor is, az új, 1888-ban épült református templommal szemben, ahol ma a tanácsterem és a vele egybeépített, volt kántortanítói kényszoba-konyha, kamra és pincés lakás, a mai óvoda áll. Már 1783-ban nyoma van az egyházi kiadások rovatában, hogy a szalmafedeles, lantornás ablakú ház helyett újat építenek, de csak 1817—1818-ban fejezték be az új iskolát, amelyre az egyháznak 5186 rhénes forint, 625 dénár értékű tőkepenze volt. A mai épület később, 1865-ben épült (vagy renováltatott). E mellé emelték 1929-ben 130 000 lejes költséggel azt az egytantermes épületet, amelyben 1948-ig a református népiskola működött 50 gyermekre szóló nyilvánossági joggal.

A szentlászlói iskolának, mint általában a régiéknak, alapvető célja volt a gyermekek engedelmségre való nevelése, a feudális társadalom munka- és szellemi igényeinek a kielégítése érdekében. Kiművelt főről is csak kettőről tudunk. Az egyik Szentlászlói Basileus, aki 1653-ban egy kolozsvári hitvitában a sacramentumok helyéről és a keresztségről értekezik latin nyelven. A másiknak, aki 1863-ban felsőbb iskolába jár, még a nevét sem jegyezték fel. Mégis ez a viszonylag régi népiskola folyamatos oktató-nevelő munkája eredményeképpen számottevő módon terjesztette itt, Kalotaszeg és Aranyosvidék érintkezési területein az alapvető ismereteket, ápolta anyanyelvünket, s szilárd anyagi és tudati alapot hozott létre, melyre reáépülhetett a következő korszak modern népoktatása.

Boldizsár Zeyk Imre



Györkös Mányi Albert: A tordaszentlászlói iskola